

Тимур Усеїнов

**КЛАСИЧНИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ
КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Література будь-якого народу в різні часи проходить стадії підйому та спаду. Говорячи про розвиток середньовічної літератури Криму, необхідно відзначити класичну епоху в історії культури кримських татар.

Особливо підкреслимо, що кримськотатарський класичний період є невід'ємною складовою частиною османського класичного періоду. У цей час між двома державами спостерігаються тісні зв'язки не тільки і не стільки політичні й військові, скільки в сфері культури та мистецтва. Взаємопроникнення культур помітно зближує два народи, у тому числі й в області літератури. Об'єктивними передумовами початку даного періоду в культурі Кримського ханства й Османської імперії стали економічний підйом і геополітичне посилення обох країн.

Цілий ряд правителів цих держав проводили в той час планомірну, продуману політику, спрямовану на процвітання просвітництва. У Криму це Менгли Герай хан I (1467–74, 1475–76, 1478–1514), Мехмед Герай хан I (1514–23), Саадет Герай хан I (1524–32), Сахиб Герай хан I (1532–51), Девлет Герай хан I (1551–77), Мехмед Герай хан II (1577–84), Іслам Герай хан (1584–88). Останнім володарем-меценатом цього часу став Гази Герай хан II (1588–96, 1596–1607) [Озгуна 1990, 528–530].

Османський (в тому числі й кримськотатарський) класичний період прийшов на зміну блискучим арабському Ренесансу (VIII–XII ст.) та іранському Ренесансу (X–XV ст.), що несуть у собі цінності як доісламського, так і ісламського Сходу.

Арабську культуру іноді ототожнюють з поняттям “мусульманська культура”. Вживання цього поняття є умовним.

Значення арабської культури VIII–X ст. в історії світової культури визначалося відкриттям її творцями нових засобів наукового, релігійно-філософського та художнього пізнання світу і людини. Головні зусилля діячів арабської культури наступних періодів були спрямовані здебільшого на систематизацію і деталізацію цієї спадщини. Періоду ж “расцвета достигаєт арабская поэзия в VIII–XII вв.” [Арабская поэзия... 1975, 7]. З другої половини XIII ст. в арабській культурі й літературі, як її складовій, спостерігаються ознаки регресу. Незважаючи на безупинний характер наукових і естетичних традицій арабської культури, в ній “возобладало эпигонское направление в науке и литературе” [Арабская поэзия... 1975, 91].

Зрештою загальний духовний застій вилився в досить-таки відчутне відставання арабської культури від темпів культурного розвитку інших мусульманських народів: перських і середньоазійських.

Іранський Ренесанс став природним продовженням наукових і естетичних традицій мусульманської культури.

Вплив арабської культури на іранську – безперечний факт. Іранська література, уособлена в іменах цілої плеяди авторів, досягла небачених раніше висот. “Усилилось гуманистическое литературное течение, которое представляли сатирик Закани (ум. между 1366–1370), прославленные поэты Саади (род. между 1203 и 1210 – ум. 1292) и Хафиз (1300–1389), а также Кемал Худжанди (ум. между 1390 и 1405).

В XV веке персоязычная поэзия достигает своей вершины в творчестве главы гератского литературного центра Абдурахмана Джамии (1414–1492)” [Иран 1972, 419].

“При историко-типологическом сопоставлении классической поэзии на фарси с мировой становится очевидным, что классическая поэзия на фарси, развивающаяся в течение шести столетий (X–XV вв.) – это ни что иное, как поэзия иранского Ренессанса. Она вобрала в себя и своеобразно переработала художественные достижения иранской античной традиции, сложившееся в ней поэтическое выражение человеколюбия” [Ирано-таджикская поэзия 1974, 19].

На зміну іранському Ренесансу в середині XV ст. прийшов так званий класичний період в історії культури Османської Туреччини і Криму (як культурної її складової), що продовжувався до початку XVII ст.

Час, коли формувалася і розвивалася класична кримськотатарська поезія, був періодом відносного суспільного, зовнішньо- і внутрішньополітичного, а також соціального спокою. У цих обставинах склалися сприятливі умови для урбанізації Кримського ханства. У зростаючих старих і збудованих нових містах, крім розвитку економічних відношень, спостерігається помітне культурне зростання, що сприяє появі суспільної групи інтелігенції. Ця група населення заробляє на життя розумовою роботою. Саме ці люди та їхні послідовники власною творчістю представляють світові класичну кримськотатарську літературу. Необхідно відзначити безупинну підтримку державою людей культури і мистецтва, а також широко поширений інститут меценатства, які дозволили літературі зробити настільки відчутний ривок у розвитку.

Найбільш яскравими представниками докласичної епохи є такі вчені і поети Криму, як Мевляна Реджеб бін Ібрагім (..?-1386), Мевляна Шерефеддін бін Кемал (..?-1438), Кемал Уммі (...?-1475) та ін.

Відмітною рисою поезії класичного періоду є насиченість і гострота сатиричної думки. Як і в інших країнах, у цей період у Криму змінюються відносини в суспільстві. В умовах зростання ділової активності на передній план виходить людська особистість, незалежно від шляхетності її походження. Обмеження станово-феодальних взаємин не влаштовують суспільство. Носіями нового світосприйняття стають люди різного соціального стану, а також міська інтелігенція (поети, філософи, історики та ін.). Класичний період, поза сумнівом, відіграв величезну прогресивну роль у культурному житті Кримського ханства. У цей період про себе заявила ціла плеяда яскравих поетів: Менгли Герай хан I (1445–1514) [Öztuna 1990, 528], Девлет Герай хан I (1512–1577) [Öztuna 1990, 529], Саадет Герай (1550?–1597) [Öztuna 1990, 529], Газі Герай хан II (1554–1607) [Öztuna 1990, 530], Кефевій Абдулбаки

ефенді (1555–?) [Öztuna 1990, 31], Усеїн ефенді Кефевій (?–1601) [Усеїнов 1996, 80–84] та ін.

Особливості мови класичного періоду

У XVI ст. помітно збільшується вплив османського (огузького) діалекту на кримськотатарську мову і літературу. Османська мова помітно зміцнює свої позиції в раніше кипчацькій кримськотатарській завдяки значному зближенню всебічних відносин Кримського ханства й Османської імперії. Володіння османською мовою стає престижним, підтверджуючи освіченість людини тієї епохи. Спочатку ця мова починає використовуватися кримськотатарською знаттю і потрапляє в палацову (світську) літературу, де з часом не тільки не зникає, а й вкорінюється. У творчості переважної більшості палацових кримськотатарських поетів зустрічаються твори, написані під впливом османської, а найчастіше й чисто османською мовою. Згодом це ж явище поширюється на традиції написання офіційних документів, наприклад указів (ярликів) кримських ханів (XVI–XVII ст.). Протягом усього XVI ст. “наступальний характер” осmano-турецької мови все більше посилюється.

За А. М. Усмановим, “во время царствования Газы Герая хана II борьба двух начал ещё более обостряется: из десяти его ярлыков четыре полностью соответствуют турецким жалованиям, а шесть, хотя по форме напоминают традиционные, также сильно османизированы в языковом отношении”. І завершується думка такими словами: “Крымско-султанские жалования времён Газы Герая ещё раз свидетельствуют об усилении иноземного влияния. Итак, где-то на самом рубеже XVI–XVII столетий завершается туркизация [османизация. – У.Т.] крымскотатарского делопроизводства внутреннего назначения. Правда, и в начале XVII века встречаются отдельные образцы жалованных ярлыков, составленных по старым правилам, но подобные документы являются не более, чем реликтами прошлого” [Усманов 1979, 108–110]. Приблизно до кінця класичного періоду кримськотатарської літератури османська мова починає використовуватися й у народній літературі, однак ці випадки ще не численні.

У XVI ст. кримськотатарська література поступово набуває все більш виразного тюркського характеру, Н.С. Банарлі пише з цього приводу: «На протяжении многих веков тюркские поэты, оставаясь под впечатлением великолепных образцов, произведений рук персидских авторов, творили близкую по традициям к Персии литературу. В этот же век, в противовес общепризнанному мнению о “грубости тюрки” (староузбекского языка), наблюдается выработка собственных концепций в литературе» [Banarlı 1987, 561]. Починається процес викидання з кримськотатарської мови, так само, як і з османської, слів, використовуваних в загальноісламській культурі та літературі. Це відбувається на тлі збагачення словами з народно-побутового вжитку. Протюркські настрої панують не тільки в причорноморсько-тюркському культурному полі, але й далеко за його межами (Азербайджан, Середня Азія). Так, Алішер Навої виступає як активний прихильник тюркської мови. Иззат Сул-

тан підкреслює, що одна з причин, що спонукали великого поета до написання славетної "П'ятериці", – це "создание на тюркском (староузбекском) языке крупного произведения" [Султон 1985, 226].

Дещо пізніше (у 1499 р.) він теоретично обґрунтовує в трактаті "Суперечка двох мов" культурне і художнє значення староузбецької мови, яку називали тюрки.

Починаючи з епохи Навої, що мав найбільший вплив на кримськотатарських поетів, боротьба за мову тюрки приймає злободенний характер. Причому кожний тюркомовний народ розуміє під поняттям "тюрки" власну мову. Складається ситуація, коли більшість соціуму розуміє необхідність розвитку і збагачення власної мови, розкриття її величезного невикористаного потенціалу. Отже, в класичний період питання захисту рідної мови ставиться так гостро, що стає зрозумілим соціальний характер даної проблеми.

XVI століття дало світові, можливо, самих талановитих поетів в історії середньовічної кримськотатарської літератури, які явили своєю протюркською творчістю кримськотатарський класицизм. Таким чином, наступні покоління поетів отримали своїх кримськотатарських класиків і свої ідеали в поезії.

ЛІТЕРАТУРА

Арабская поэзия средних веков // Библиотека всемирной литературы. Москва, 1975.

Иран // БСЭ, т.10. Москва, 1972.

Ирано-таджикская поэзия // Библиотека всемирной литературы. Москва, 1974.

Султон И. Книга признаний Навои. Ташкент, 1985.

Усеинов Т. Б. Усеин Кефевий акъкъында базы малюматлар // Йылдыз. 1996, №5.

Усманов М. А. Жалованные акты Джучиева Улуса XIV–XVI вв. Казань, 1979.

Banarlı N. S. Resimli türk edebiyati tarihi. C.С. I-II. Istanbul, 1987.

Bursalı M. T. Kırım muellifleri. Istanbul, 1919.

Öztuna Y. Devletler ve hanedanlar. Türkiye (1074–1990). Ankara, 1990.

